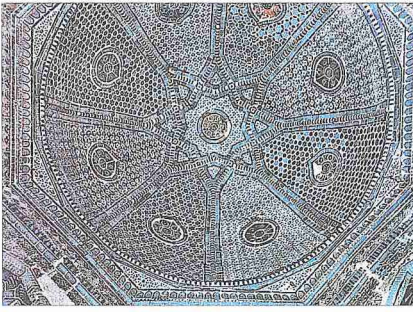

Türkân Aka'nın, kızı Sâd-ı Mülk için yaptırdığı türbenin kubbesi içindeki çiniler

Timur'un hanımı Toman Aka tarafından inşa ettirilen 1405 tarihli türbe, mescid, giriş mekânı ve taçkapıdan müteşekkil topluluk üst kısımda bulunmaktadır. Mescid üç bölümlü olup orta kısmı daha geniştir. Türbe, kare planlı kübik alt kısım üzerinde silindirik tambur üstündeki dış kubbeyle dışarıdan dikkati çekmektedir. İçeriden kubbeye mukarnaslı köşe kemerleriyle geçilmektedir. Mescidin orta kısmı yıldız tonoz, yan kısımları üçlü tonoz bölmeleleriyle örtülüdür. Mermerin de kullanıldığı tezyinatı sır üstü ve sır altı çinilerle birlikte mozaik çiniler de vardır. Kadızâde-i Rûmî Türbesi olarak bilinen ve yaklaşık 1430 yılına tarihlenen yapının kriptasında kazı ile ortaya çıkarılan iskeletin bir kadına ait olması bu türbenin başka bir kişi için inşa edildiğini göstermektedir. İki bölümlü yapıda küçük boyutlu türbe kısmında alçı mukarnas dolgulu geçişli kubbe olan bir örtü sistemine sahiptir. Geniş oda köşe kemerleri üstünde bulunan sekizgen bölmeli, iki aşamalı mimari teşkilât üzerindeki kubbeye örtülüdür. Dış kubbelelerin kasnakları ve soğan biçimi külâhları göz alıcıdır. Uluğ Bey devri mimarisinin güzel bir örneği olan türbenin dış tezyinatı sırlı çini ve sırlı tuğla tekniğiyle elde edilmiş elemanlar taşıırken içeride mavi boyalı alçı tezyinat hâkim durumdadır. Mevcut türbeler arasında en geç tarihli olanı sekizgen planlı Aştekin Türbesi XV. yüzyılın ilk yarısına aittir. İki kubbeli binanın sekizgen kısmı üzerinde bir tamburu olduğu bellidir. Yapıda sırlı tuğla süslemeler vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Z. Shvab, "K istorii Slozheniia severnoi gruppy ansambliia Shakhi-Zinde", *Istoriia Materialnoi Kul'tury Uzbekistana*, Tashkent 1964, V, 139-154;

a.mlf. – N. B. Nemtseva, *Ansaml Shakh-i Zinda*, Tashkent 1979; N. B. Nemtseva, "The Origins and Architectural Development of the Shah-i Zindeh", *Iran*, XV, London 1977, s. 51-73; C. P. Haase, "Temuridische Baukunst", *Westturkestan Referate zur Turkologischen Exhursion* 1966, Hamburg 1968, s. 120-159; V. A. Bulatov – G. V. Shishkina, *Samarkand*, Tashkent 1986, tür.yer.; L. Golombek – D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988, I, 233-252; D. Hill – O. Grabar, *Islamic Architecture and its Decorations*, Chicago 1964, tür.yer.; Gözde Ramazanoğlu, *Orta Asya'da Türk Mimarisi*, Ankara 1998, s. 133-174; G. A. Pugachenkova, "The Architecture of Central Asia at the Time of Timurids", *Afghanistan*, XXII/3-4, Graz 1969-70, s. 15-27; B. Brentjes, "Grabungen am 'Schah-i Sinda' im Samarkand", *Das Altertum*, XXIV, Berlin 1978, s. 95-96; J. Feeney, "Memories of Samarkand", *Saudi Aramco World*, XXV/4, Houston 1984, s. 34-40; M. A. Lala Comneno, "De la Samarcande pré-mongole à la Samarcande timouride", *Environmental design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, sy. 1-2 (1997-99), Roma 1999, s. 152-159; Yolande Crowe, "Samarkand", *EI²* (İng.), VIII, 1034-1036.

A. ENGİN BEKSAÇ

ŞAHÂDET

(bk. KELİME-i TEVHİD; ŞAHİT; ŞEHİD).

ŞAHÂLEMİYYE

(شاه عالمیه)

Şahâlem b. Ebû Muhammed'e

(ö. 880/1475)

nisbet edilen bir tarikat

(bk. TARİKAT).

ŞAHHÂM

(الشخام)

Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdillâh

b. İshâk eş-Şahhâm el-Basrî

(ö. 270/883 [?])

Basra Mu'tezilesi ileri gelenlerinden, kelâm ve tefsir âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmakla birlikte Basra'da doğduğu, küçük yaştan itibaren çevresindeki ilmi muhitte etkilendiği, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf başta olmak üzere Mu'tezile âlimlerinden faydalandığı bilinmektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere bir dönem iç yağ ticaretiyle uğraştı. Genç yaşta Basra'da ve Bağdat'ta katıldığı ilim meclislerinde yaptığı münazaralardaki başarısıyla dikkat çekti. Hocası Ebû'l-Hüzeyl'in ölümünden (235/849) sonra Basra Mu'tezilesi'nin lideri sıfatıyla hayatının sonuna kadar ders okuttu. Mu'tezile'nin itikadî bir mezhep hali-

ne gelmesinde önemli katkıları oldu. Yetiştirdiği talebeler Mu'tezile ekolünün gelişmesine ve güçlenmesine hizmet etti. Öğrencileri arasında Ebû Ali el-Cübbâi gibi meşhur âlimler bulunmaktadır (İbnü'l-Murtaşâ, *el-Münve ve'l-emel*, s. 5-6; Ali Sâmî en-Neşşâr, I, 410, 451). Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ın ardından cedel metodunu uygulama konusunda ün yapan ve Mu'tezile'nin yedinci tabakasına mensup olan Şahhâm, Abbâsî Halifesi Vâsiq-Billâh zamanında Dîvânü'l-harâc'da görev yaptı. Ölüm tarihiyle ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte tercih edilen görüşe göre 270 (883) yılında Basra'da vefat etti.

Şahhâm'ın eserleri günümüze ulaşmadığından görüşlerinin bir kısmını Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve Abdülkâhir el-Bağdâdî gibi Sünnî müelliflerin yanı sıra Ebû'l-Hüseyin el-Hayyât ve Kâdî Abdülcebâr gibi Mu'tezile âlimlerince yapılan nakillerden öğrenilmektedir. Şahhâm'a göre âlem yaratılmıştır, ancak Allah her şeyi ezeli olarak bilir, ma'dûm da bir "şey"dir. Şey varlık sahasına gelmeden önce de şey niteliğini taşıyordu. Müteahhirin Mu'tezile âlimlerinin çoğunun benimsediği bu görüşün ilk defa onun tarafından ele alındığı kabul edilir (*EI²* [İng.], IX, 202-203). Şahhâm'a ve bazı Bağdat Mu'tezilileri'ne göre bir şeyin var oluşu esnasında nitelendirilmesi imkânsız bulunan hareketli, mümin, kâfir gibi özelliklerle var olmadan önce de nitelendirilmesi mümkün değildir. Ancak birleşik cisim (müellef) var oluş halinde bunlarla nitelendirilir. Şahhâm böyle bir ayırımı Allah'ın sıfatlarının tasnifi için yapmıştır. Buna göre mürîd, mütekellim, adl gibi sıfatlar fiildir (Eş'arî, s. 505).

Şahhâm'a göre Mu'tezile'nin genel kanaatine aykırı olarak bir fiilin iki fâil (kâdir) tarafından meydana getirilmesi câizdir. Ancak öğrencisi Cübbâi bu görüşü benimsememiştir. Abdülkâhir el-Bağdâdî, bazıların Şahhâm'ın bu düşüncesiyle Sıfâtîyye (Ehl-i sünnet) arasında benzerlik kurduğunu, halbuki onun bu sözünü iki fâilden her birinin bir tek fiili bedel yoluyla (bir nevi iştirak) meydana getirmesini câiz gördüğünü belirtir. Sıfâtîyye ise fiillerin oluşmasında iki yaratıcı (Allah-insan) kabul etmeyip Allah'ın fiiline "halk", kulun fiiline "iktisap" demiştir (*el-Fark*, s. 178; krş. Eş'arî, s. 199, 549-550). Şahhâm'a göre Allah âlemdaki varlık ve olayları yaratmadan önce de biliyordu. Yine Allah her şeyi başlangıçta bir sığata büründürerek takdir etmiş ve onu bu sıfatla bilmiştir. Ancak nesne ve olaylar Allah tarafından yaratılmadan söz konusu sıfatla anılmaz. Buna bağlı olarak

filân için mümin, filân için kâfir denemez. Eş'arî ve İbn Hazm gibi âlimler, Şahhâm'ın bu görüşünü eleştirerek, kendi içinde tutarsız olduğunu ileri sürer (*Maḳālât*, s. 162; İbnü'l-Murtazâ, *el-Kalâ'id*, s. 55). Öte yandan öğrencisi Ebû Ali el-Cübbâî'nin kabir azabı hakkındaki sorusuna karşı Şahhâm, Dırâr b. Amr dışında hiçbir Mu'tezile âliminin kabir azabını inkâr etmediğini söylemiştir (İbnü'l-Murtazâ, *el-Münye ve'l-emel*, s. 40). Yaşadığı dönemde Şahhâm'ın düşüncelerini benimseyenler Şahhâmiyye diye anılmıştır. Şahhâm'ın eserleri hakkında yeterli bilgi mevcut olmamakla birlikte genel anlamda reddiye ve Kur'an tefsiri hakkında çalışmaları bulunduğu, daha çok vücud-adem ve sıfatlar üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Ona nisbet edilen eserlerinin bir kısmı şunlardır: *Kitâbü'l-İstiṭâ'a'ale'l-Mücbire*, *Kitâbü'l-Îrâde*, *Kitâbü Kâne ve yekûn*, *Kitâbü Delâleti'l-a'râz* (İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 71-72, 280-281; Nader, s. 35).

BİBLİYOGRAFYA :

Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter), s. 162, 199, 415, 505, 549-550; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 217, 220; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muḥîṭ*, s. 363; a.mlf., *Faḳḳû'l-İ'tizâl ve Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 280-281; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 178; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 71-72, 280-281; a.mlf., *el-Münye ve'l-emel* (nşr. T. W. Arnold), Haydarâbâd, 1316, s. 5-6, 40; a.mlf., *el-Kalâ'id fi taḥḥiḥi'l-aḳā'id* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1985, s. 55; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 410, 451; Albert N. Nader, *Le système philosophique des Mu'tazila*, Beyrouth 1986, s. 35; Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü* (doktora tezi, 1991), Üİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 71-72; W. M. Watt, "The Origin of the Islamic Doctrine Acquisition", *JRAS* (1943), s. 234-247; D. Gimaret, "al-Şahhâm", *El²* (İng.), IX, 202-203.

RAMAZAN BİÇER

ŞAHHÂMIYYE (الشَّحَّامِيَّة)

Mu'tezile ileri gelenlerinden
Ebû Ya'kûb eş-Şahhâm'ın
(ö. 270/883 [?])
mensuplarına verilen isim
(bk. ŞAHHÂM).

ŞAHİS (الشَّحِص)

Sözlükte "yüksekliği veya görünür cismi olan varlık; kişi, insan" anlamlarındaki şahs hukuk terimi olarak "haklara ve borçlara ehil olan varlık" demektir. Fıkıh literatüründe aynı mânanın "insan" keli-

mesiyle karşılanması dinî delillerle desteklenen ontolojik bir bakışa dayanmaktadır (aş. bk.). Hukukun en temel kavramlarından sayılan hak ve borçtan söz edilebilmesi şahsın mevcudiyetine bağlıdır. Bir başka anlatımla şahıs hakların ve borçların vazgeçilmez ögesidir. Bazı teorilerde taşınmaz mal üzerindeki bir kısım irtifak haklarının mahiyeti açıklanırken hak sahibinin şahıs değil gayri menkul olduğu ifade edilirse de bu, belirtilen ilişkide şahıs unsurunun bulunmadığı değil şahsın belirli olmadığı anlamındadır (Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, III, 234).

Hukuk terminolojisinde şahıs (İng. ve Alm. "Person", Fr. "Personne") "hukuk düzeni tarafından kendisine hak süjesi olma iktidarı tanınmış varlık" mânasındadır, dolayısıyla bu kavram tabii değil hukukî bir varlığı ifade eder. Roma hukukunda şahsı belirtmek için "persona" (oyuncunun sahneye çıkarken yüzüne taktığı, temsili olarak canlandırdığı kişiliklere göre değişen maske) kelimesinin kullanılması da (Monier, s. 217-218) böyle bir bakış açısıyla izah edilerek Romalılar'ın, kişi olma iktidarının âdeta hukuk düzeni tarafından belirli kategorideki varlıklara giydirilmiş bir maske olduğunu düşündükleri söylenir (Akipek – Akıntürk, s. 229-230). Hukukun toplum düzenini sağlama amacı ve toplumun insanlardan meydana gelmesi, hukuk düzenince şahıs diye nitelenecek yegâne varlığın insan olması gerektiğini akla getirir. Bu ilkenin bir istisnası olarak hukuk tarihinde köle vb. bazı insanları şahıs kabul edilmediği gibi insanlardan ayrı bağımsız bazı toplulukların "tüzel kişi" adı altında şahıs sayılarak kavramın kapsamında bir genişletmeye ihtiyaç duyulmuştur. Gaius ve Iustinianos'un Institutiones'lerinde olduğu üzere Roma hukukunda kişinin hukukuna başlarda yer verildiği gibi Kara Avrupası medenî hukuk kodifikasyonlarında da bu kapsamdaki ilişkilerin (aile, miras, eşya, borç ilişkileri) hareket noktasını şahıs oluşturduğundan kişinin hukuku ön planda tutulmuştur. Ancak bu hukuk çevresine mensup kanunların hepsinde kişiler hukuku müstakil bir bölüm halinde düzenlenmemiştir. Meselâ İsviçre Medenî Kanunu ile onu takip eden eski ve yeni Türk medenî kanunlarının ilk kitabını kişiler hukuku oluştururken (yeni Türk Medenî Kanunu, md. 8-117) Fransız, İtalyan ve Avusturya medenî kanunlarında bu konu aile hukukuyla birlikte, Alman Medenî Kanunu'nda genel kurallar bölümünde düzenlenmiştir (Köprülü, s. 181). Öte yandan ce-

za hukukunda "şahıs aleyhine işlenen cürümler", ticaret hukukunda "şahıs şirketleri" biçimindeki ayırmalarda olduğu gibi değişik hukuk dallarına ait pozitif hukuk düzenlemelerinde şahıs kavramının merkezi bir role sahip bulunduğu görülür.

İslâm hukuk düşüncesinde şahsiyet konusunun erken dönem usul eserlerinden itibaren ontolojik bir esasa dayandırılarak ele alındığı, şahsiyetin esasını meydana getiren ehliyetin doğrudan "insan" ve "âdemo" kavramlarına bağlanıp insan olmanın haklara ve borçlara ehil olmak için yegâne şart olarak kabul edildiği, ehliyetin kendi iradesiyle haklar ve borçlar meydana getirebilme yönü temellendirilirken insanın sorumluluk üstlenen ve irade beyanına sonuçlar bağlanan bir varlık olma özelliğini vurgulayan âyetlere (el-A'râf 7/172; el-İsrâ 17/13; el-Ahzâb 33/72) atıflar yapıldığı görülür. İlk usul eserlerinden *Taḳvîmü'l-edille*'de ve onu izleyen birçok eserde ehliyet konusu incelenirken ilgili âyetlerde geçen emanet, zimmet ve ahid kavramlarından hareketle ismet (masuniyet, suçsuzluk karinesi), hürriyet ve mülkiyet hakları insana doğuştan tanınan haklar (hukûkullah) ve insan onurunun sabit olan vazgeçilmezleri (kerâmât) arasında zikredilir; dinî hukukî hak ve sorumluluklar bağlamında şahsiyetin fikrî temelleriyle ilgili derin analizlere yer verilir (Debûsî, s. 417 vd.; Pezdevî, IV, 392 vd.; Şemsüleimme es-Serahsî, II, 332 vd.; Abdülazîz el-Buhârî, IV, 392 vd.). Hemen bütün hukuk dallarını ilgilendirmesi yanında dinî sorumluluklar açısından özel bir önem taşıyan ehliyet, fıkıh usulü eserlerinde bir teori halinde ele alındığı gibi bunun uzantısı olan meselelerle kişiler hukukunun diğer meseleleri fıkıh eserlerinin sistematığı içinde "hacr, me'zûn, bey' / büyü, nikâh, talâk, nafaka, neseb, velâyet, vesayet, vakıf, miras / ferâiz" gibi başlıklar altında incelenmiştir. XIX. yüzyılda İslâm ülkelerindeki kanunlaştırma teşebbüsleri içinde kişiler hukukuyla ilgili ilk çalışma, *el-Aḥkâmü's-şer'iyye fi'l-aḥvâl-i's-şahsiyye* adıyla Muhammed Kadri Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Şahsın hukukuna dair hükümleri aile hukuku ve miras hukuku konularıyla birlikte inceleyen ve bir kanun taslağı halinde kaleme alınan bu eser kanun şeklinde yürürlüğe konmasa bile Mısır hükûmeti tarafından yayımlanmış ve yarı resmî bir hüviyet kazanmıştır.

Hukukta şahıs denince öncelikle gerçek kişiler yani canlı, belirli fiziksel ve doğal özelliklere sahip varlıklar (insanlar) akla ge-